

Ager Tarraconensis 5

Actes del Simposi internacional

Marta Prevosti, Jordi López Vilar i Josep Guitart i Duran (editors)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

DOCUMENTA 16

Ager Tarraconensis 5

Paisatge, poblament, cultura material i història

Actes del Simposi internacional

Landscape, Settlement, Material Culture and History

Proceedings of the International Symposium

Marta Prevosti
Jordi López Vilar
Josep Guitart i Duran
(editors)

Abstracts in English

DOCUMENTA 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2013

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)

Bibliografia. – Conté: 1. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT) / Diana Gorostidi Pi -- 5. Paisatge, poblament, cultura material i història : actes del simposi internacional. – Text en català, alguns capítols també en anglès, italià, castellà i francès

ISBN 9788493773434 (o.c.)

I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Institut d'Estudis Catalans V. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VI. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16

1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana 4. Camp de Tarragona (Catalunya) – Població – Fins al 1500

904(467.14)

Aquesta obra recull les comunicacions presentades al Simposi internacional «*L'ager Tarraconensis*. Paisatge, poblament, cultura material i història», celebrat a Tarragona el 27 i 28 d'octubre del 2010, organitzat per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica a la seu de l'Institut i a la Diputació de Tarragona. Ha estat possible publicar-lo gràcies a l'ajut de la Diputació de Tarragona. El Simposi ha gaudit d'ajuts del Ministeri de Ciència i Innovació: d'Accions Complementàries (HAR2010-10790-E) i del Projecte R+D (HAR2009-10752).

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional. Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc dels projectes del Ministeri de Ciència i Innovació HUM2006-06886: «Evolució del paisatge i implantació territorial de la ciutat antiga en el nord-est de la Tarraconensis entre el període ibèric i l'alta edat mitjana» i HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*. Anàlisi intrínseca i comparada de tres zones significatives».

Comitè editorial

Juan Manuel Abascal (Universitat d'Alacant), José María Álvarez Martínez (Museo Nacional de Arte Romano, Mèrida), Carmen Aranegui (Universitat de València), Achim Arbeiter (Georg-August-Universität Göttingen, Alemanya), Jean-Charles Balty (Université de Paris-Sorbonne [Paris IV], França), Francesco D'Andria (Università del Salento, Itàlia), Pierre Gros (Université de Provence, França), Ella Hermon (Université Laval, Quebec, Canadà), Rosa Plana-Mallart (Université Paul-Valéry Montpellier 3, França), Lucrezia Ungaro (Sovrintendenza Capitolina, Direzione Musei, Itàlia) i Susan Walker (Ashmolean Museum, Oxford, Regne Unit).

Durant els nou primers mesos de publicació, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

A partir del desè mes de publicació, aquest llibre està subjecte –llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions– a una llicència Reconeixement-No comercial-Sense obra derivada 3.0 de Creative Commons (el text complet de la qual es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>). Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i les entitats que la publiquen i no se'n faci un ús comercial, ni lucratiu, ni cap obra derivada.

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

Primera edició: Juny del 2013

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals (català) i Paul Turner (anglès)

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Pixel Sònic Estudi

Fotografia de la coberta: Detall del mosaic de la cúpula de Centcelles (foto: Marta Prevosti)

Maquetació i impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T-588-2013

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 5: 978-84-940565-2-9

TAULA GENERAL DE L'OBRA AGER TARRACONENSIS

Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural

1. Plantejament i precedents del treball
2. La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urbà i territori
3. El paisatge de l'*ager Tarraconensis*
4. Les centuriacions de l'*ager Tarraconensis*: organització i concepcions de l'espai
5. El marc natural

Ager Tarraconensis 2. El poblament

1. Metodologia de l'estudi del poblament
2. Les prospeccions extensives
3. Les prospeccions intensives
4. Els materials arqueològics de les col·leccions
5. Estudi dels materials
6. El poblament
7. Els recursos econòmics
8. Treballs de camp centrats en jaciments

Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)

1. La documentació epigràfica
2. Epigrafia i societat de l'*ager Tarraconensis*. Monuments i reflex social. Propietaris de *fundi* al territori: identificació a partir de l'epigrafia. Prosopografia i societat al territori. Taula sinòptica.
3. Catàleg epigràfic. Conté epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona
4. Índexs analítics

Ager Tarraconensis 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978)
3. El nimfeu dels Antigons dins del panorama de les fonts decoratives de les vil·les de l'àrea catalana
4. La escultura
5. Les ceràmiques. Un exemple per al coneixement de l'activitat comercial a l'*ager Tarraconensis* des de l'època romana republicana fins l'antiguitat tardana (segles II-I aC - VI/VII dC)
6. Altres estudis ceràmics
7. L'epigrafia
8. La numismàtica
9. Els objectes metàl·lics
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil
11. El vidre
12. Valoració general i conclusions

Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional

Ager Tarraconensis 6. Catàleg de jaciments, conclusions i índexs

LLISTA D'AUTORS

Isaías Arrayás Morales, UAB
isaias.arrayas@uab.cat
Marta Bru Virgili, Codex – Arqueologia i Patrimoni
mbru@hotmail.es
Joan Canela Gràcia, ICAC
jcanela@icac.cat
Helena Carvalho, Universidade do Minho
hcarvalho@uaum.uminho.pt
Judit Ciurana i Prast, ICAC
jciurana@icac.cat
Joan Francesc Clariana i Roig, Museu de Mataró
jfclariana@ajmataro.cat
Marc Dalmau Viñals, ICAC
lananfree@hotmail.com
Moisés Díaz García, Codex – Arqueologia i Patrimoni
moisesu@msn.com
Ignacio Fiz Fernández, URV-ICAC
ifiz@icac.cat
Marta Flórez Santasusanna, Université Blaise Pascal
mflorez@icac.cat
M. Gemma Garcia Llinares, ICAC
ggarcia@icac.cat
Arnau Garcia Molsosa, ICAC
agarcia@icac.cat
Montserrat Garcia Noguera, Codex – Arqueologia i Patrimoni
mgnoguera@codex.cat
Margarida Genera i Monells, Generalitat de Catalunya
mgenera@gencat.cat
Diana Gorostidi Pi, ICAC
dgorostidi@icac.cat
Josep Guitart i Duran, ICAC-UAB
jguitart@icac.cat
Ricardo Hernández Pérez, UV
ricardo.hernandez@uv.es
Ramon Járrega Domínguez, ICAC
rjarrega@icac.cat
Maria Teresa Lachin, Università degli Studi di Padova
mariateresa.lachin@unipd.it
Albert López Mullor, Diputació de Barcelona
lopezmullor@gmail.com
Jordi López Vilar, ICAC
jlopez@icac.cat
Ramon Marrugat i Cuyàs, filòleg
ramonmarrugat39@yahoo.es
Jaume Massó Carballido, Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca
jmasso.museus@reus.cat

Joan Carles Melgarejo i Draper, UB
joan.carles.melgarejo.draper@ub.edu
Mònica Mercado Pérez, arqueòloga
monimp@hotmail.es
Joan Menchon Bes, Ajuntament de Tarragona
jmenchon@tarragona.cat
Josep M. Nolla i Brufau, UdG
josep.nolla@udg.edu
Francesc Olesti Prats, col·laborador del Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca
folesti@comavic.com
Oriol Olesti Vila, UAB
oriol.olesti@uab.cat
Lluís Palahí Grimal, UdG
lluis.palahi@udg.edu
Marta Prevosti i Monclús, ICAC
mprevosti@icac.cat
Josep M. Puche Fontanilles, ICAC
jpuche@icac.cat
Esther Rodrigo Requena, ICAC-UAB
erodrigo@icac.cat
M.^a del Carmen Rodríguez Sánchez, Convenio GMU-UCO
mcredriguez@arqueocordoba.com
Josep Francesc Roig Pérez, Codex – Arqueologia i Patrimoni
jjfroig@tinet.org
Guido Rosada, Università degli Studi di Padova
guido.rosada@unipd.it
Maxime Scrinzi, Université Paul Valéry, Montpellier III/UMR 5140
maxime.scrinzi@yahoo.fr
Jaime Siles Ruiz, UV
jaime.siles@uv.es
Immaculada Teixell i Navarro, Ajuntament de Tarragona
iteixell@tarragona.cat
Frédéric Trément, Université Blaise Pascal
frederic.trement@wanadoo.fr
Arnau Trullén Fernández, ICAC
arnautrullen@gmail.com

ICAC: Institut Català d'Arqueologia Clàssica
UAB: Universitat Autònoma de Barcelona
UB: Universitat de Barcelona
UdG: Universitat de Girona
URV: Universitat Rovira i Virgili
UV: Universitat de València

SUMARI

Pròleg. <i>Josep Guitart i Duran</i>	9
--	---

I. El paisatge

Paisatge, poblament, cultura material i història de l' <i>ager Tarraconensis</i> . Resultats i comparacions. <i>Marta Prevosti</i>	13
Assetti centuriati romani. Problemi di metodo a partire dai casi della <i>Venetia et Histria</i> . <i>Guido Rosada e Maria Teresa Lachin</i>	23
Bibliografia d'interès sobre l'arqueologia ibèrica i romana del sector occidental del Camp de Tarragona, per ordre cronològic, fins a l'any 1976. <i>Jaume Massó Carballido</i> ..	37
L' <i>ager Tarraconensis</i> i les muntanyes de Prades. Un espai colonial mal conegut. <i>Oriol Olesti Vila i Francesc Olesti Prats</i>	45
De l' <i>ager Tarraconensis</i> a la marca extrema d'Al-Andalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal. <i>Joan Menchon Bes</i>	57
Apunts sobre la utilització dels topònims medievals per al coneixement del món antic: el cas del Camp de Tarragona. <i>Ramon Marrugat i Cuyàs</i>	75

II. El poblament

El poblament preromà en el marc de l' <i>ager Tarraconensis</i> : el cas de les valls fluvials del Francolí i del Gaià. <i>Joan Canela Gràcia</i>	91
El poblament en època antiga a l'Argilaga i els seus voltants (segles v aC-v dC). <i>Marc Dalmau</i>	105
Les àrees funeràries de l' <i>ager Tarraconensis</i> (segles I-III dC). <i>Judit Ciurana i Prast</i>	119
Paisatge i poblament a la conca minera del Priorat. <i>Margarida Genera i Monells</i> i <i>Joan Carles Melgarejo</i>	141
El paisatge del <i>suburbium</i> de <i>Gerunda</i> . <i>Josep Maria Nolla i Brufau i Lluís Palahí Grimal</i> ...	157
El poblament tardoantic al sector meridional de la <i>Tarraconensis</i> (sud de Catalunya i nord del País Valencià). Concomitàncies i diferències. <i>Ramon Jàrraga Domínguez</i>	167
Aportacions de la prospecció arqueològica a l'estudi diacrònic de les dinàmiques del poblament rural antic al Vallès Oriental (segles v aC-v dC). <i>Marta Flórez, Arnau Trullén i Arnau Garcia</i>	183
L'estructuració del territori i evolució del poblament i de la xarxa viària de l' <i>ager</i> <i>Iessonensis</i> . <i>Esther Rodrigo Requena</i>	201

El jaciment de Can Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès) i els inicis de la presència romana al territori laietà en època republicana. <i>Esther Rodrigo Requena, M. Gemma Garcia Llinares, Mònica Mercado i Josep Guitart i Duran</i>	217
---	-----

El <i>ager Cordubensis</i> : aproximació al <i>territorium</i> de <i>Colonia Patricia Corduba</i> . <i>M. del Carmen Rodríguez Sánchez</i>	231
--	-----

Romanisation et développement : Approche comparée des territoires de la partie occidentale du <i>Conventus Bracarenis</i> (Tarraconaise) et de la <i>Civitas Arvernorum</i> (Aquitaine). Une perspective de longue durée (II ^e s. av. J.-C.-II ^e s. ap. J.-C.). <i>Frédéric Trément et Helena Carvalho</i>	247
--	-----

Archéologie de la haute et moyenne vallée du Vidourle, de l'âge du Fer à l'an mille. <i>Maxime Scrinzi</i>	269
--	-----

III. Jaciments de l'ager *Tarraconensis* i cultura material

Darreres aportacions en l'estudi de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp): l'edifici septentrional. <i>Montserrat García Noguera, Josep Francesc Roig Pérez i Immaculada Teixell i Navarro</i>	281
---	-----

El <i>balneum</i> de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils): una nova interpretació. <i>Jordi López Vilar i Josep M. Puche</i>	295
---	-----

La bòbila romana del Vila-sec (Alcover, Alt Camp). <i>Josep Francesc Roig Pérez</i>	303
---	-----

El jaciment del Barranc de Sales (la Selva del Camp, Baix Camp). <i>Marta Bru Virgili</i>	339
---	-----

El <i>castellum</i> de Puigpelat: un punt estratègic de control territorial a l'entorn de la <i>Tarraco</i> republicana. <i>Moisés Díaz García</i>	355
--	-----

Evolució constructiva i material arqueològic de la casa núm. 3 del poblat ibèric de Darró (Vilanova i la Geltrú), segles II-I aC. <i>Albert López Mullor</i>	367
--	-----

Un <i>skyphos</i> de <i>terra sigillata</i> itàlica de Monterols. <i>Joan Francesc Clariana i Roig</i>	393
--	-----

IV. L'epigrafia

Propietaris de vil·les de l'ager <i>Tarraconensis</i> (meitat occidental del Camp de Tarragona). Proposta per a un catàleg. <i>Diana Gorostidi, Jordi López Vilar, Marta Prevosti i Ignasi Fiz</i>	401
--	-----

<i>Tarraco, omphalós</i> del món grecoromà. L'ambaixada de Mitilene a <i>Tarraco</i> . <i>Isaías Arrayás Morales</i>	425
--	-----

El epitafio dialogado <i>RIT</i> 668: nueva lectura e interpretación. <i>Jaime Siles y Ricardo Hernández</i>	437
--	-----

EL POBLAMENT PREROMÀ EN EL MARC DE L'AGER TARRACONENSIS: EL CAS DE LES VALLS FLUVIALS DEL FRANCOLÍ I DEL GAIÀ

Joan Canela Gràcia

Resum

L'objectiu d'aquest article és presentar una síntesi, un estat de la qüestió, sobre l'evolució del poblament en el curs dels rius Francolí i Gaià entre el bronze final (xii/vii) i l'ibèric ple (v-iii a. de la n. e.). Entre altres aspectes, es vol copsar quina va ser la trajectòria històrica de les societats del bronze final i quins van ser els motius que les van portar fins a l'aparició del protoestat ibèric. També ens permetrà conèixer millor el posterior desenvolupament del món romà i de quina manera aquest està vinculat amb la societat ibèrica.

Paraules clau: Poblament, Francolí, Gaià, bronze final, edat del ferro, ibèric antic, ibèric ple.

PRE-ROMAN SETTLEMENT IN THE AGER TARRACONENSIS: THE CASE OF THE FRANCOLÍ AND GAIÀ RIVER VALLEYS

Abstract

The objective of this paper is to summarise the evolution of settlement in the area of the Francolí and Gaià rivers between the late Bronze Age (12th – 7th century BC) and the Middle Iron Age (5th - 3rd century BC). Among other aspects the aim is to grasp its historical path and what motives it brought to the Late Bronze Age societies until the appearance of the Iberian proto-state. We will know also learn more about the later development of Roman settlement and how it is linked to Iberian society.

Keywords: Settlement, Francolí, Gaià, Late Bronze Age societies, Iron Age, Iberian.

1. Introducció

La importància que va arribar a adquirir *Tarraco* durant l'època romana ha fet que sovint es perdi la noció de l'existència d'un substrat de poblament indígena molt important. Aquesta comunicació vol presentar quina ha estat l'evolució del poblament en les valls del Francolí i el Gaià entre el bronze final (XII/VIII) i l'ibèric ple (V-III a. de la n. e.), just el moment anterior a l'inici de la dominació romana del territori, amb la finalitat d'assolir una visió d'aquesta evolució i les seves causes. Un cop haguem comprès quins van ser els processos que van dur les societats indígenes del bronze a evolucionar fins al protoestat ibèric, podrem comprendre millor com i per què es desenvolupa posteriorment el poblament durant l'època romana, si bé aquest aspecte no ha estat tractat en aquesta comunicació.

L'origen d'aquesta és el treball de recerca que vaig defensar el 2009 en el marc del Màster en Arqueologia Clàssica de l'ICAC, sota el títol *Evolució del poblament i el paisatge en les valls del Francolí el Gaià entre el bronze final i l'ibèric final (segles XII/VIII-II a. de la n. e.)*. El seu principal objectiu era conèixer quina havia estat l'evolució del poblament durant els períodes històrics compresos, i copsar per quins motius es produïen canvis o continuïtats en el poblament d'un moment a l'altre. Creiem que aquesta recerca era necessària perquè existien prou dades per portar-la a terme, sempre sent conscients que el nostre objectiu era fer un estat de la qüestió que s'hauria d'anar posant al dia, a partir de les noves troballes que es poguessin produir en el futur. Aquestes haurien de corroborar les hipòtesis plantejades o, en el cas contrari, provocar-ne el replantejament. Investigacions anteriors havien tractat en part el tema d'estudi, però no havien fet una panoràmica tan completa ni en el marc cronològic ni en el territorial. Destaquem, entre d'altres, els treballs realitzats per l'equip de la UB del catedràtic Joan Sanmartí (Asensio *et al.* 2001), Isaías Arrayás (Arrayás 2005) i la feina feta per l'equip del Projecte Ager Tarraconensis de l'ICAC els últims anys, dirigit pels investigadors Marta Prevosti i Josep Guitart.

La recerca sobre el poblament en el Francolí i el Gaià es va basar en les dades obtingudes en el buidatge del registre de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya (Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya), en què quedaren inclosos un total de 346 jaciments de la zona. Per poder-ne fer un estudi més acurat, es va elaborar una tipologia a partir de les característiques dels jaciments i van quedar agrupats dins quatre grans àmbits, que hem seguit per fer aquest article: hàbitat, necròpolis, activitats econòmiques i altres.

El principal problema d'aquesta recerca, i que creiem que hem de remarcar, és el fet que molt pocs jaciments han estat excavats. A més, la gran majoria no

més els coneixem superficialment o per intervencions arqueològiques molt puntuals. Som conscients que això condiciona en certa manera les hipòtesis plantejades i reafirmem que aquests primers fruits de la investigació desenvolupada el 2009 continuen sent un punt de partida, amb uns plantejaments que es veuran reforçats en el futur o bé s'hauran de reformular a partir de les troballes que es produeixin d'ara endavant.

2. El territori d'estudi

Les conques fluvials dels rius Francolí i Gaià vertebraven tot un espai geogràfic molt complex. Entre ells hi ha unes diferències destacables, però, malgrat això, comparteixen alguns aspectes que permeten donar-ne una visió conjunta: els dos segueixen una orientació similar (nord-sud) i neixen en la Depressió Central catalana, travessen la Serralada Prelitoral i desemboquen al mar en una zona relativament propera. És una zona geogràfica de grans contrastos. En relativament poc terreny podem trobar planes fèrtils de cotes baixes i zones muntanyoses que assoleixen altures considerables (1.000 metres). Aquesta peculiaritat fa que hi hagi les condicions idònies per dur a terme una economia mixta que combini agricultura i ramaderia. No és un territori ric en recursos miners; els jaciments minerals més destacables són les mines de plom argentífer de les muntanyes de Prades (fig.1). El Francolí (62 quilòmetres de longitud) neix a la font Major de l'Espluga de Francolí, a la confluència del riu de Milans amb el barranc del Tíllar. Travessa l'estret de la Riba i, després de passar pel Camp de Tarragona, desemboca a ponent del port tarragoní. El seu principal afluent és el Brugent, que drena les aigües de les muntanyes de Prades, seguit del Glorieta, que s'ajunta amb el Francolí dins el terme de Vilallonga del Camp. El cabal mitjà a la Riba és d'1,4 metres cúbics per segon. El Gaià (66 quilòmetres de longitud) neix a les serres del Brufaganya i de Queralt, a la Depressió Central Catalana, travessa la Serralada Prelitoral per Querol, entra al Camp de Tarragona i desemboca al Mediterrani sota el castell de Tamarit. El seu tram final ha quedat molt condicionat per la construcció del pantà del Gaià el 1975 (Geografia EC 1994).

3. El poblament

3.1. Hàbitat

3.1.1. El bronze final (segles XII-VIII a. de la n. e.)

L'hàbitat en coves és important durant aquest període, tot i que creiem que es limita a residències estacionals (Maya i Petit 1994, 331-332; Francés i Pons 1998, 33-35). Aquestes estan concentrades sobretot a

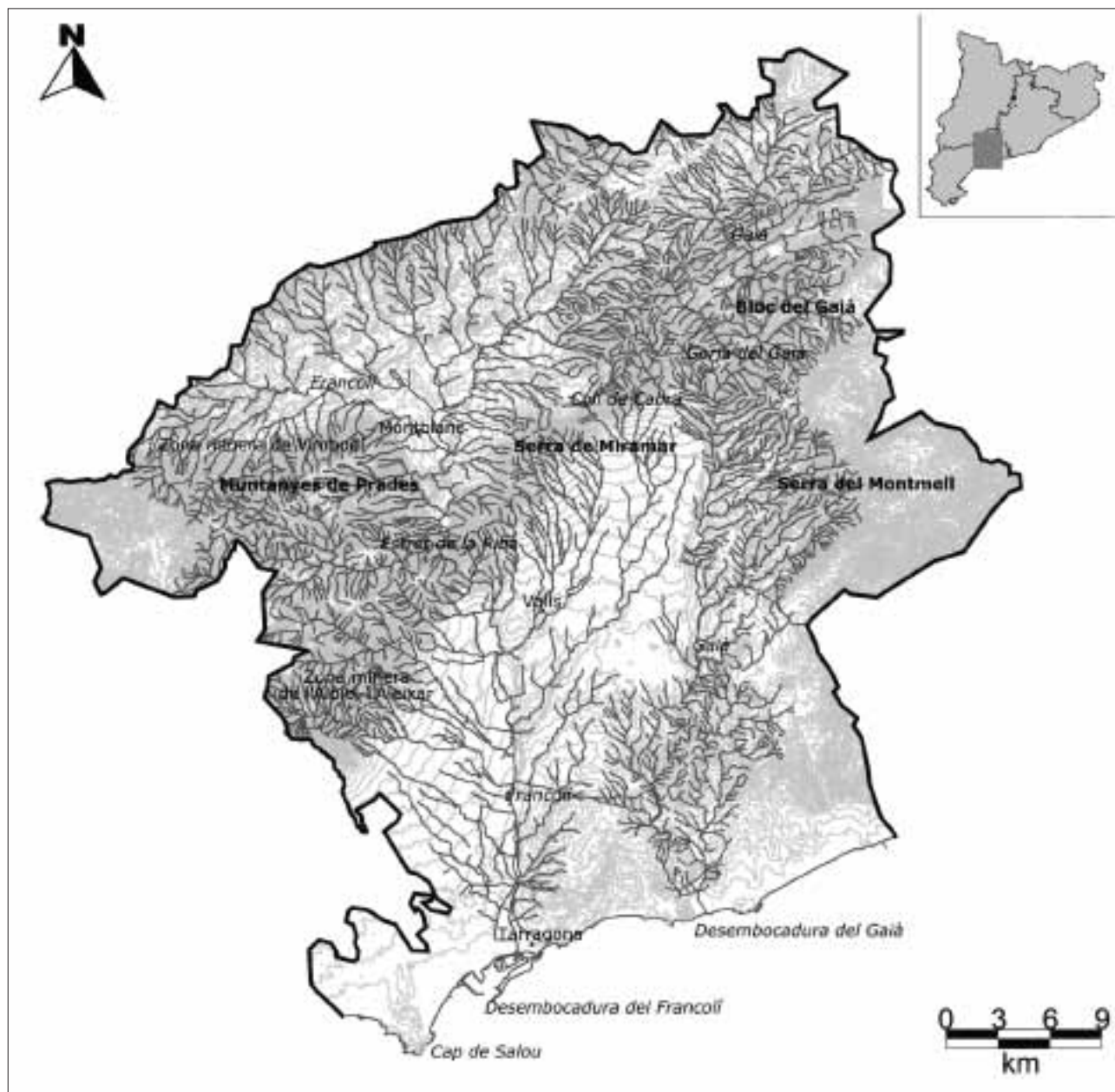

FIGURA 1. Mapa del territori, amb els principals accidents geogràfics senyalats, així com les zones mineres de Vimbodí i l'Albiol/l'Aleixar.

l'entorn de les muntanyes de Prades, al nord-oest del territori d'estudi, tot i que també en localitzem en cotes més baixes. També documentem assentaments a l'aire lliure, cabanes aïllades o agrupacions d'unes poques cabanes. Les trobem al llarg del territori, en zones properes al litoral però també en sectors muntanyosos. Creiem que es tracta de reduïts nuclis familiars que es devien instal·lar en una zona molt concreta, dins la qual probablement es desplaçaven per explotar-lo cíclicament sobre la base de l'agricultura d'artiga, tal com ha estat proposat prèviament per altres autors (Sanmartí i Santacana 2005, 39). L'hàbitat en cabanes arrenca d'una tradició molt anterior, com es desprèn de la localització d'assentaments d'aquest tipus de cro-

nologia neolítica, o de la localització de sitges de la mateixa cronologia o del bronze o el ferro, en teoria associades a aquest tipus d'assentament.

L'ocupació del litoral segurament va estar condicionada per la difícil situació climàtica en aquell entorn; la presència d'aiguamolls i llacunes en devia dificultar l'explotació i l'ocupació. La proliferació i consolidació de l'assentament a l'aire lliure respon possiblement a les necessitats d'una població en augment, que creixia a poc a poc però de manera sostinguda des del bronze mitjà, gràcies a l'adopció de la metal·lúrgia del bronze, que va millorar les eines agrícoles i permeté un rendiment més gran dels cultius (López Cachero 2007, 101).

Els assentaments que hem documentat estan ubicats estratègicament, amb facilitats d'abastament d'aigua (cursos fluvials o torrents), en zones de pas i sovint amb un bon domini visual del territori circumdant. No creiem, però, que hi hagi cap punt o punts des dels quals s'organitzi i es jerarquitzi el poblament en el territori. No hi ha, per tant, una planificació global d'aquest.

Els dos principals jaciments del bronze final en el marc estudiat són l'Era del Castell (el Catllar) i el Castell de Selmella (el Pont d'Armentera) (fig. 2). En el primer cas es van documentar dues cabanes de planta ovalada, que mesuraven a l'entorn de 5 metres de llarg per 3 d'ample, amb una superfície aproximada de 15 metres quadrats i un fogar simple al mig (Fontanals,

Otiña i Vergès 2006). L'assentament és molt proper al pas del riu Gaià per la zona. En el segon cas es va localitzar un seguit de forats de pal que delimitaven el lateral d'una cabana (López i Serra 2009), de dimensions similars a les de l'Era del Castell. La gran diferència d'altitud (el castell de Selmella és en una cota de 831 metres, mentre que l'Era del Castell és a 74 metres) reforça la idea que l'hàbitat en cabanes estava generalitzat per tot el territori, tant a la zona més costanera com en la més muntanyosa, i també permet formular la hipòtesi de l'existència de nuclis de població molt petits, de caràcter familiar, ja que a l'Era del Castell només es van documentar dues cabanes i al Castell de Selmella només una.

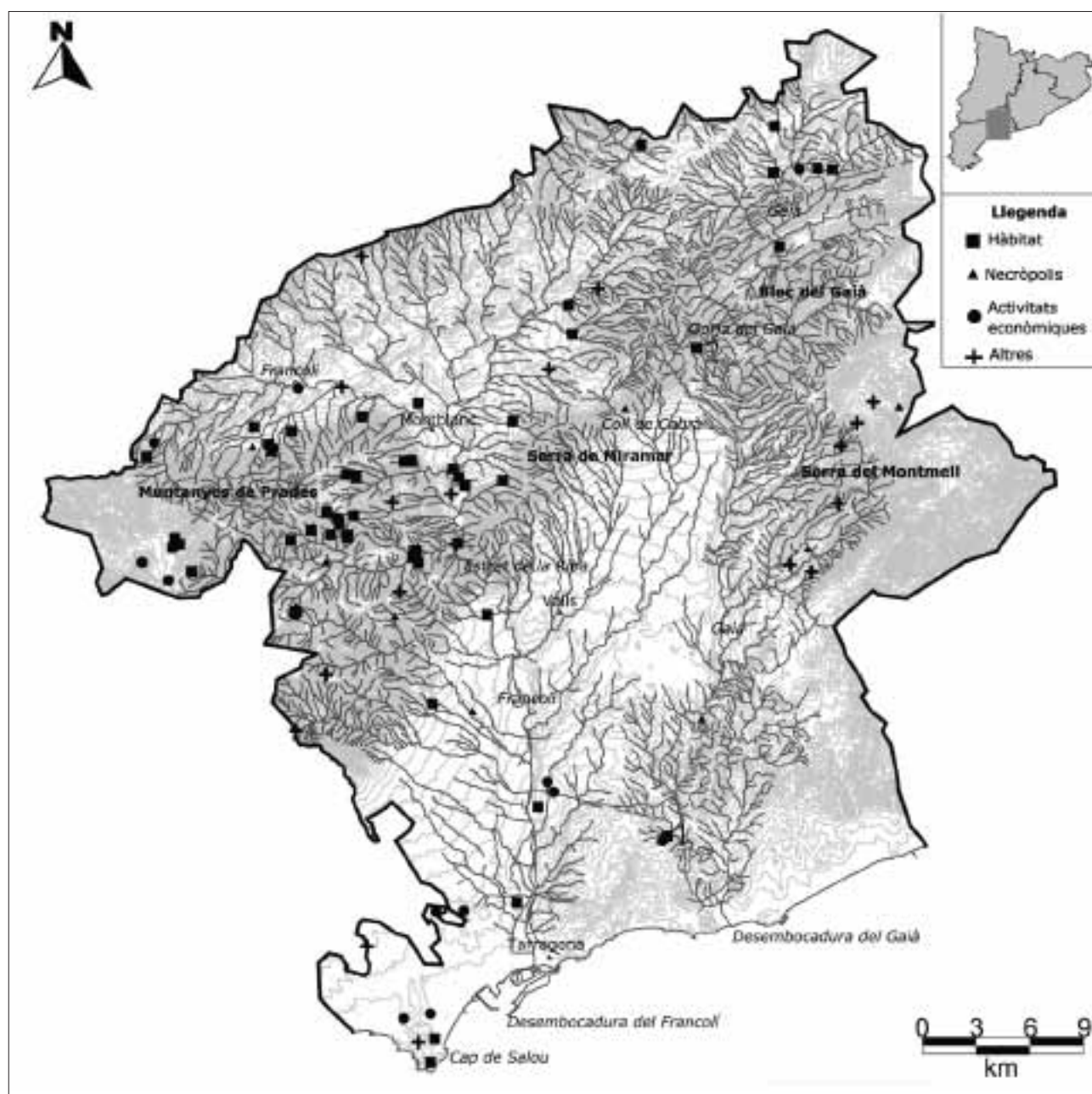

FIGURA 2. El poblament durant el bronze final (XII-VIII aC), amb els jaciments que més informació han aportat d'aquest període. 1. L'Era del Castell (el Catllar); 2. Castell de Selmella (el Pont d'Armentera).

3.1.2. *Edat del ferro (segle VII a. de la n. e.)*

El principal jaciment d'aquest període és l'Era del Castell (el Catllar), del qual hem vist que tenia una fase anterior del bronze final. Amb el canvi de període històric es produeix una modificació radical en l'hàbitat. Es construeix una gran muralla defensiva (amb gruixos que poden superar els 1,5 metres i arribar als 2) a l'entorn del poblat, amb un esperó rocós en el vèrtex del turó que controla el pas del riu Gaià, on podria haver existit algun tipus de complement de la fortificació, per exemple una torre. L'espai interior s'organitza d'una manera que demostra un incipient urbanisme, amb cases de petites dimensions que presenten una diferenciació dels espais a partir de la funció de les diferents activitats que s'hi desenvolupen. El traçat dels carrers (molt estrets) està plantejat de manera que l'aigua de la pluja no els empantanegui, però, probablement a causa de la inexperiència en aquest tipus de construccions, es va plantejar una reforma de l'urbanisme i es va realitzar un desguàs per poder drenar millor l'aigua de la pluja (Fontanals, Otiña i Vergès 2006).

Si ho comparem amb el període anterior, passem d'un tipus d'arquitectura perible i estacional (la cabana) a un estil de construcció més perdurable fet amb sòcols de pedra i alçat de terra. Això demostra una intenció d'assentar-se en l'indret, explotar-lo i exercir-ne el control. Què porta els grups humans d'aquesta zona a fer un canvi tan dràstic? Segurament tot respon a un cúmul de factors. És factible que la metal·lúrgia del ferro hagués ajudat a augmentar la producció agrícola amb la millora de les eines emprades per conrear, com en el seu moment havia passat amb la metal·lúrgia del bronze. Conseqüentment, es devia produir un increment de la població i la necessitat de reorganitzar l'hàbitat i el poblament en funció d'aquest. Per altra banda, també creiem que hi va tenir lloc un procés de concentració de la població, i que la gran dispersió de petits assentaments del bronze final devia deixar pas a la reducció del nombre de llocs d'hàbitat, amb una densitat de població més gran. És a dir, menys nuclis d'hàbitat però amb més gent habitant-hi. Aquest procés devia anar vinculat a la consolidació d'una classe aristocràtica emergent i a la voluntat per part d'aquesta d'obtenir un control més gran de la població i un millor rendiment agrícola del territori per obtenir més excedents cerealístics, fet que podria estar fortament lligat amb la irrupció del món fenici i l'intercanvi comercial amb aquest, ben documentat a l'Era del Castell (Canela 2009).

Pel que respecta a la seva ubicació, controla la via de pas que es dirigeix vers l'interior remuntant el curs del riu Gaià, però és molt possible que estigués controlant una segona via en direcció oest que probablement l'enllaçava amb el Francolí i que el devia vincular amb les mines d'argent de les muntanyes de Prades; les zo-

nes mineres més properes devien ser l'Albiol/l'Aleixar i Vimbodí. La proximitat a la costa (5 quilòmetres) facilitava l'arribada de productes per via marítima, amb diferents possibilitats d'accés, enfilant el riu Gaià o bé a través de petites torrenteres, si bé l'esperó de la muralla, orientat en direcció al riu, suggereix que l'accés principal s'havia de fer des d'aquest. Sense cap mena de dubte, una investigació sobre l'estat de la línia de costa en l'antiguitat, particularment de la desembocadura del Gaià, aportaria una mica més de llum sobre aquesta qüestió.

Partim de la hipòtesi que poblats similars a l'Era del Castell es devien desenvolupar al llarg del territori (fig. 3), amb què es va organitzar una xarxa d'assentaments –en una relació d'igualtat entre ells, sense que cap predominés clarament sobre la resta– que podria enllaçar el litoral amb l'interior, especialment amb les zones mineres localitzades en les muntanyes de Prades. Com a resultat, es devia consolidar una via de comunicació preferent a la vall del Francolí, sobre la qual es podia fonamentar la jerarquització definitiva del territori en època ibèrica i que probablement tingué la màxima expressió en el desenvolupament de dos grans centres ibèrics, l'assentament del Vilar (Valls) i l'assentament de Tarragona (Canela 2009).

3.1.3. *L'ibèric antic (segles VI-V a. de la n. e.)*

A partir dels pocs indicis de què disposem per a aquest període, treballem amb la hipòtesi que hi hagi una continuïtat respecte del moment anterior; plantejem que es van consolidar certs enclavaments que esdevingueren centres referencials plenament desenvolupats durant l'ibèric ple (fig. 4).

Un d'aquests assentaments que després assoliran molta importància és l'assentament ibèric del Vilar. En unes excavacions d'urgència fetes el 2007 es va localitzar el seu horitzó cronològic, concretament en una sabata de fonamentació (K1) del nou CEIP Eugeni d'Ors. Es tractava d'un estrat que regularitzava el terreny per poder construir un mur, i el dit estrat contenia ceràmica fenícia del Cercle de l'Estret i elements ceràmics de l'ibèric antic, amb què es va fixar una datació que es movia entre el 580 i el 530 a. de la n. e. (Vilalta 2007). Aquesta troballa permet formular la hipòtesi de l'existència d'un petit nucli de població en l'edat del ferro que tigués continuïtat durant l'ibèric antic, i que es podria haver desenvolupat plenament durant l'ibèric ple.

L'altre gran assentament ibèric és el de Tarragona. En aquest també tenim indicis indirectes d'activitat durant l'edat del ferro i l'ibèric antic. Així, doncs, en l'excavació d'un solar del PP16, en nivells de reompliment d'un tram viari del segle II, es va localitzar material ceràmic d'aquesta cronologia (Diloli i Bea 2005, 21), elements que també es van documentar en el solar n. 18 del carrer Jaume I, descontextualitzats

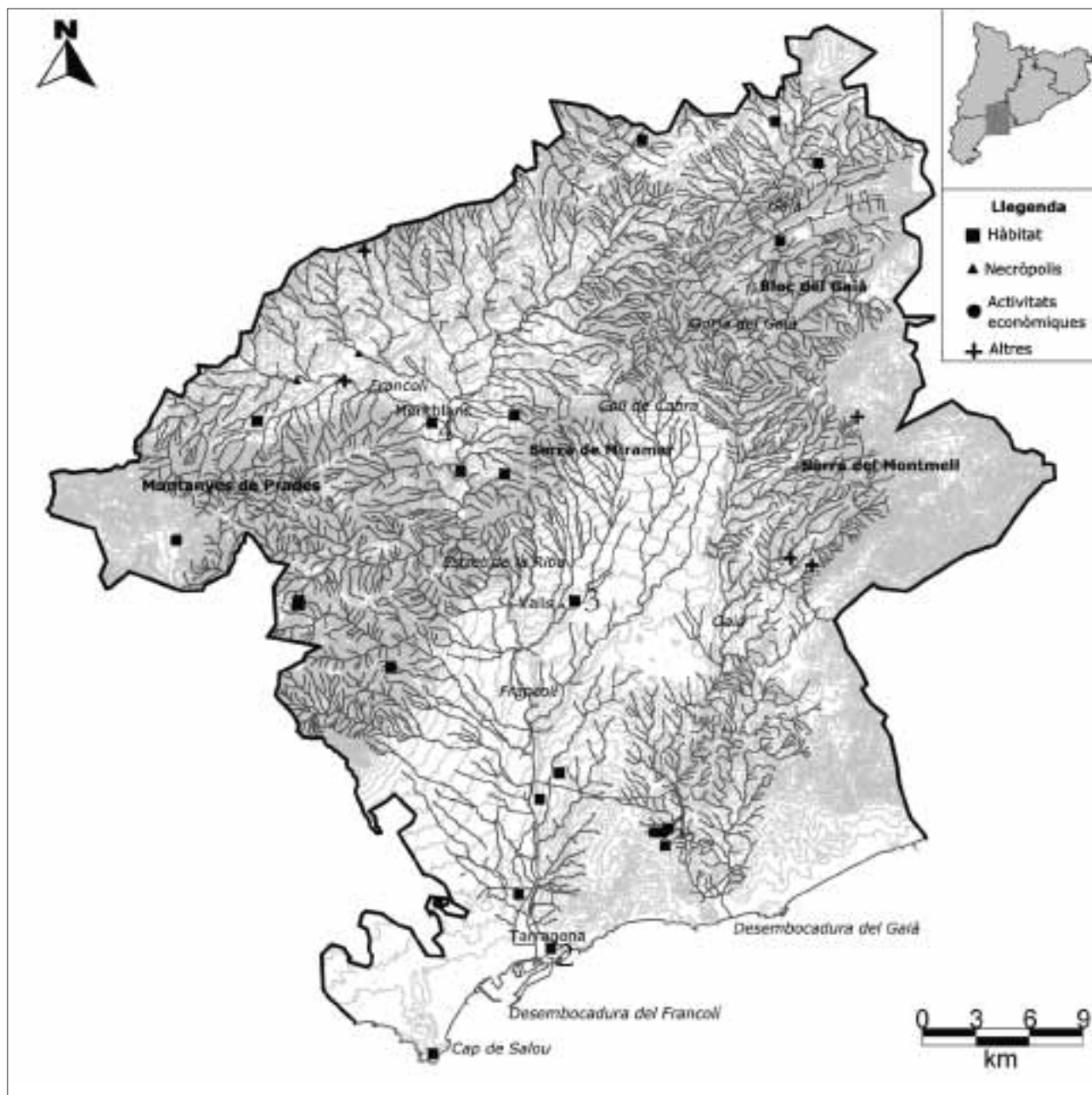

FIGURA 3. El poblament durant l'edat del ferro (VII aC). Respecte del bronze final, s'aprecia una reducció del nombre d'hàbitats. Creiem que es produeix un augment de la població i que aquesta té tendència a concentrar-se en uns pocs punts del territori. 1. Era del Castell (el Catllar); 2. Assentament ibèric de Tarragona (Tarragona); 3. El Vilar (Valls); 4. El Pla de Santa Bàrbara (Montblanc).

(Díaz 2008). Un altre indret que creiem que va tenir un paper important en aquest període és el poblat de Santa Bàrbara (Montblanc), on també es va documentar ceràmica feta a mà d'aquesta cronologia (Otiña 2007), però també sense un context arqueològic concret. Com en els casos anteriors, podria ser un indicatiu de l'existència d'un assentament de l'edat del ferro que tingués continuïtat posteriorment.

A l'Era del Castell (el Catllar) es van documentar alguns àmbits d'aquesta cronologia (Fontanals, Otiña i Vergès 2006), però de poca rellevància comparant-los amb les restes arqueològiques anteriors.

3.1.4. *L'ibèric ple (segles V-III a. de la n. e.)*

Es produeix un important creixement del nombre de jaciments respecte dels períodes de l'edat del ferro i l'ibèric antic, segurament relacionat amb una expansió demogràfica causada per un increment més gran de l'exploració de l'agricultura.

Destaca l'aparició en aquest moment (segons es desprèn de la ceràmica que s'hi ha localitzat) d'un seguit de petits assentaments que assoleixen una extensió considerable, una superfície a l'entorn d'una hectàrea. És el cas dels Manous (el Catllar), la Cella (Salou) i els Garràfols (Vallmoll), i també s'hi podrien afegir, tot i que s'hi hau-

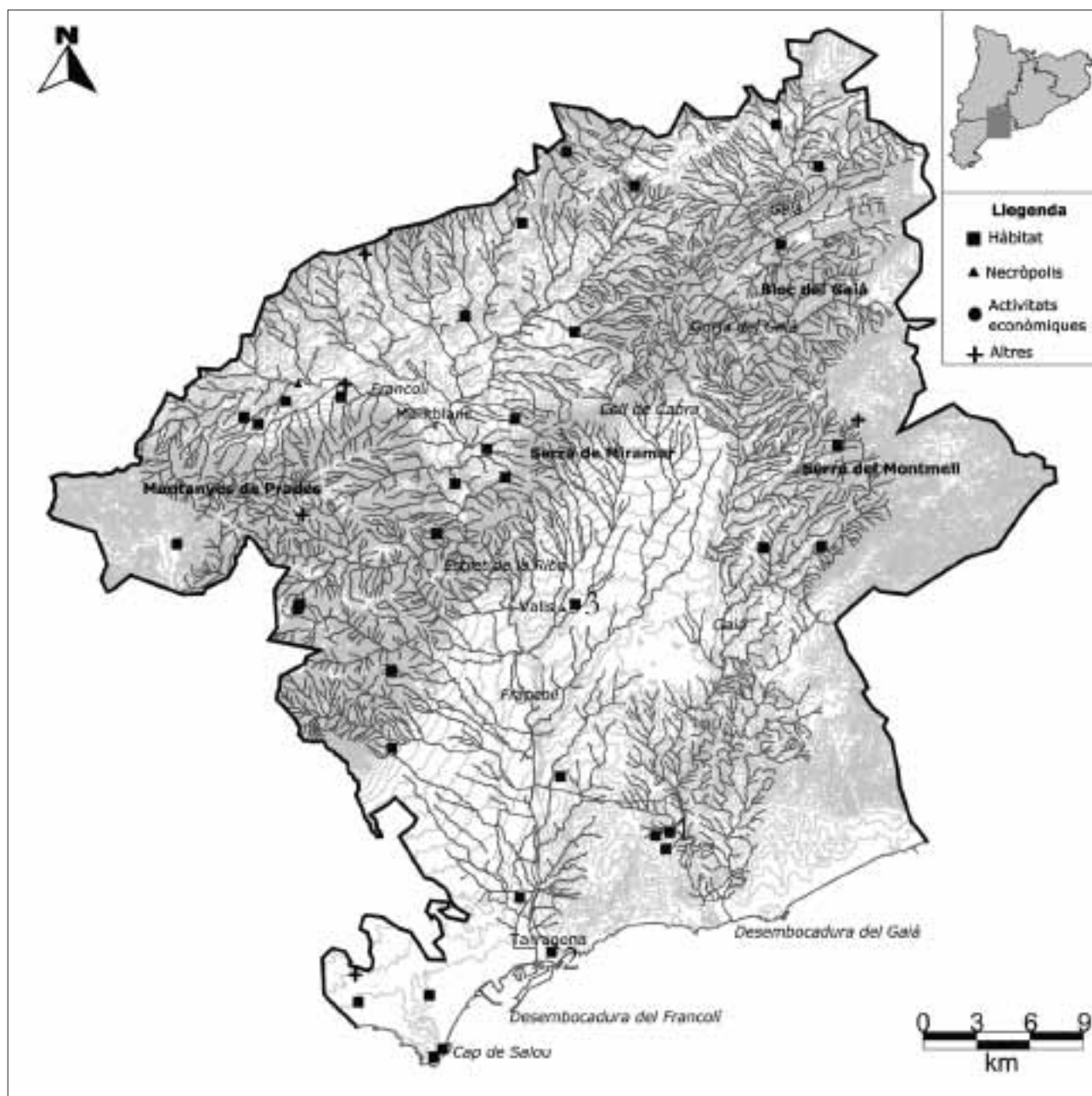

FIGURA 4. El poblament durant l'ibèric antic (vi-v aC). És un període mal conegut i poc documentat. Creiem que hi va haver continuïtat respecte del poblament de l'edat del ferro. 1. Era del Castell (el Catllar); 2. Assentament ibèric de Tarragona (Tarragona); 3. El Vilar (Valls).

rien de fer excavacions, el puig Ferré (Nulles) i el poblat de la Carretera Vella (Vilaverd), entre d'altres. També apareixen assentaments més petits i encarats cap a la producció i especialització econòmica (granges i centres d'explotació metal·lífera), com s'ha pogut documentar en un territori proper com és el Penedès. Ens referim a les Guàrdies (el Vendrell) i el fondo del Roig (Cunit). De manera hipotètica, creiem que les Planes de la Serra (Vila-rodona), la vil·la de l'Argilaga (la Secuita), el Mas Murillo (la Selva del Camp) i el Rescat de Baix (Salou) podrien haver estat d'aquest tipus d'assentaments. Per últim, creiem que tampoc podem descartar l'existència

de punts de guaita o de petites fortificacions instal·lades en punts estratègics, malgrat que no n'haguem documentat cap (Canela 2009).

Els dos grans assentaments coneguts d'aquest període són el localitzat a la Part Baixa de Tarragona i el Vilar (Valls). Les principals restes de l'assentament ibèric de Tarragona s'han localitzat en els carrers Caputxins, Pere Martell i Lleida, i indiquen que com a mínim l'assentament estava habitat des del segle v aC (Adserias *et al.* 1993; Diloli i Bea 2005). També s'han localitzat altres restes del nucli indígena al solar n. 18 del carrer Jaume I (Díaz 2008) i un possible barri de

pescadors proper a l'antiga línia de costa, en els solars de l'UA 15, localitzats entre els carrers Jaume I, Smith i Vapor (Bea 2008). Entrellaçant totes les restes documentades, la superfície mesurada és de 7,5 hectàrees (fig. 6). Aquest gran centre ibèric probablement exercia com a capital del territori i, com a conseqüència, del protoestat cossetà, tal com ja apuntaven investigadors anteriors (Asensio *et al.* 2001; Diloli i Bea 2005).

Hem de dir, però, que no descartem la possibilitat d'una capitalitat compartida amb el Vilar (Valls), te-

nint en compte que també assolí una gran extensió i que sense cap mena de dubte va ser un nucli ibèric important. Nombroses actuacions han posat al descobert restes del jaciment, sovint sense control arqueològic, fet que ha estat corregit a partir dels anys vuitanta del segle passat. Gràcies a excavacions recents sabem que funcionava com a mínim des del segle v aC, i que arribà a assolir una superfície de 6 hectàrees (Fabra i Vilalta 2008) (fig. 7): un centre de segon ordre, possible-ment supeditat a l'assentament de Tarragona (Asensio

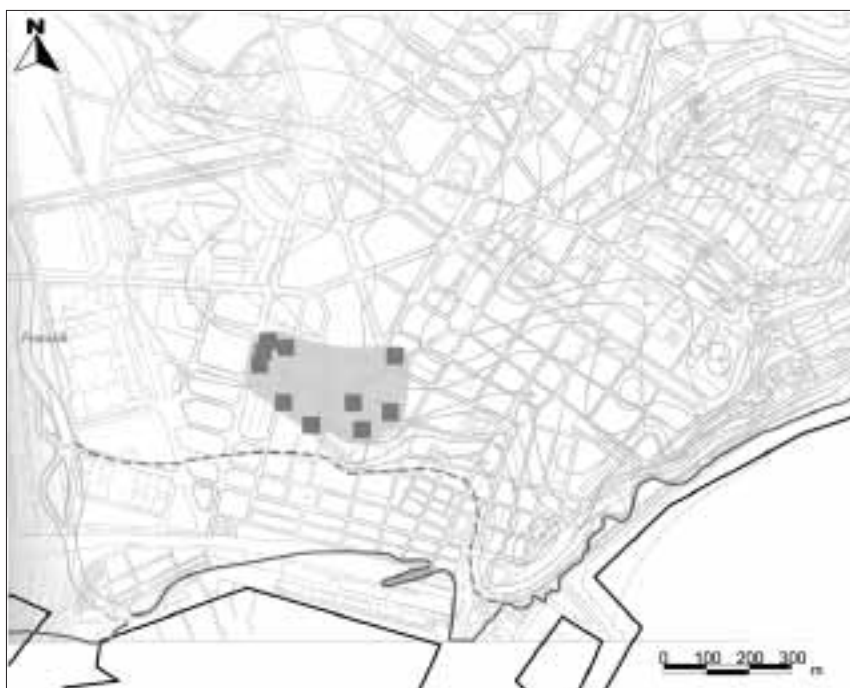

FIGURA 6. Assentament ibèric de Tarragona. Els punts marquen les intervencions arqueològiques que han documentat estructures de l'assentament, que hem entrellaçat per obtenir la superfície total del conjunt, de manera teòrica. El mapa base reconstrueix l'orografia antiga de la ciutat (Gabriel 2001).

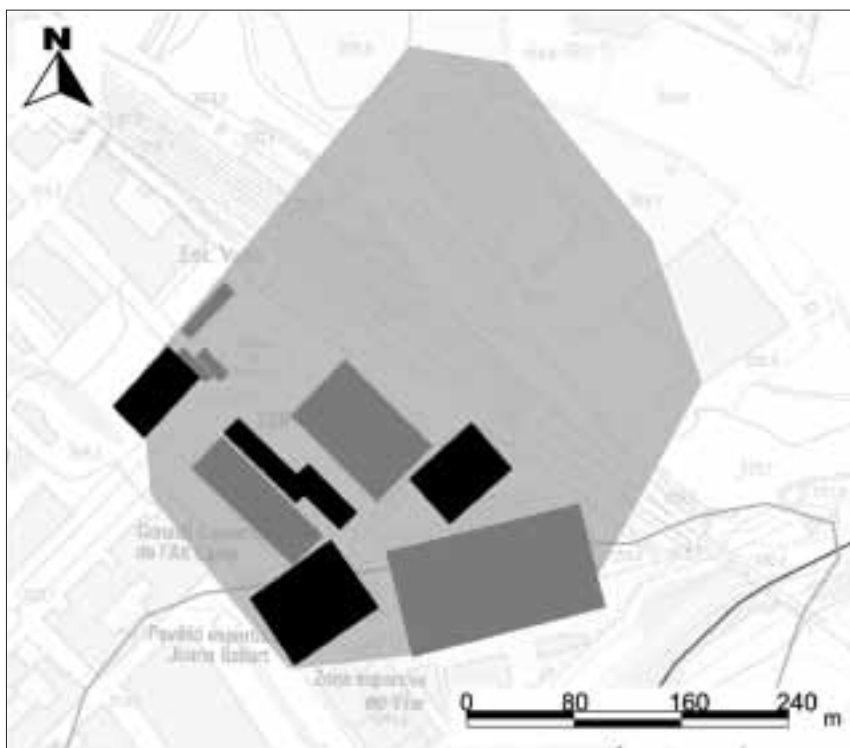

FIGURA 7. El Vilar (Valls). En el seu moment de màxim desenvolupament podria haver assolit una superfície de 6 hectàrees (Fabra i Vilalta 2008). A banda de la seva extensió, també s'han marcat en negre aquelles zones on es van documentar, sense control arqueològic, estructures de l'assentament, i en gris fosc aquelles en què sí que hi va haver un control.

et al. 2001; Diloli i Bea 2005), o potser en una relació d'igualtat amb aquest.

En aquest període probablement es va consolidar l'estructuració jerarquitzada del poblament, amb un centre de primer ordre ubicat a la Part Baixa de Tarragona (assentament ibèric de Tarragona, 7,5 hectàrees) i un centre de segon ordre ubicat a Valls (assentament ibèric del Vilar, 6 hectàrees), sense descartar una relació d'igual a igual entre aquests dos. Per sota hi devia haver assentaments d'una certa importància però sense les dimensions dels dos mencionats abans. Seria el cas

dels Manous (el Catllar, una hectàrea). Altres possibles exemples, malgrat que només es podria comprovar amb excavacions, podrien ser el puig Ferré (Nulles), el pla de Santa Bàrbara (Montblanc) o el poblat de la Carretera Vella (Vilaverd). Per sota d'aquests es devien ubicar petits assentaments especialitzats en la producció agrícola o en altres tipus d'activitats econòmiques, també en citarem uns quants amb possibilitats de ser-ho, de manera hipotètica; les Planes de la Serra (Vilatorrada), la vil·la de l'Argilaga (la Secuita), el Mas Murillo (la Selva del Camp), el Rescat de Baix (Salou) o

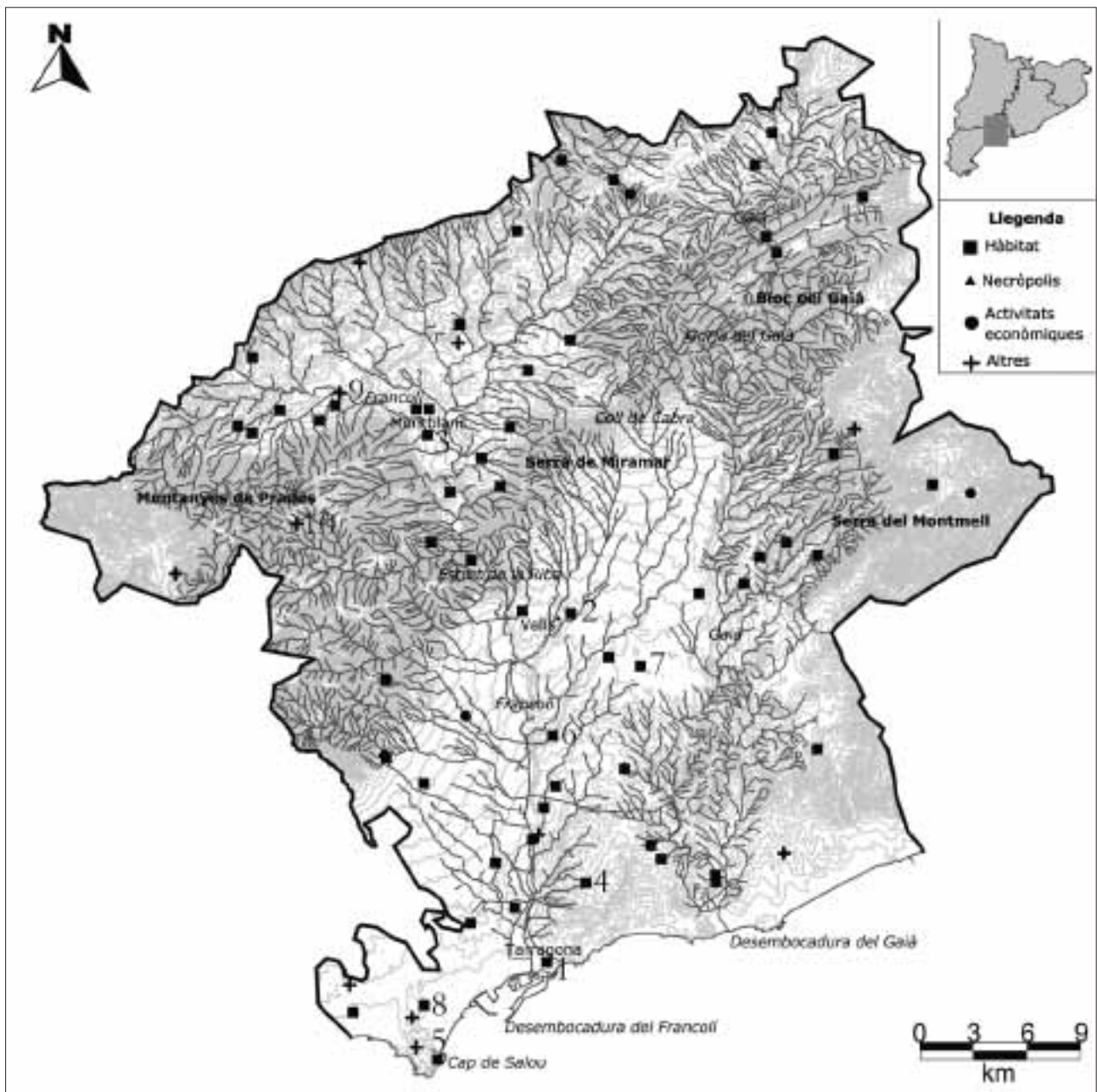

FIGURA 5. El poblament durant l'ibèric ple (v-III aC). En aquesta època va culminar probablement el procés de jerarquització del poblament que s'havia gestat durant l'edat del ferro. Dos grans centres devien dominar i explotar el territori: l'assentament ibèric de Tarragona i el Vilar (Valls). 1. Assentament ibèric de Tarragona; 2. El Vilar (Valls); 3. El Pla de Santa Bàrbara (Montblanc); 4. Els Manous (el Catllar); 5. La Cella (Salou); 6. Els Garràfols (Vallmoll); 7. El Puig Ferré (Nulles); 8. El Rescat de Baix (Salou); 9. La Cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí); 10. Les Ferradures (Montblanc).

d'altres amb funcions de vigilància i/o militars, talaies o fortificacions de petites dimensions que no coneixem bé en la nostra zona (Canela 2009) (fig. 5).

Si bé l'estructuració jeràrquica del territori en els trams mitjà i baix del Francolí i el Gaià és més o menys clara, s'ha de reconèixer que el curs alt d'ambdós rius presenta més problemes. No tenim notícies de l'existència d'un assentament que pugui ser considerat de segon ordre, que hauria de tenir unes mides semblants a les de l'assentament ibèric del Vilar, tot i que s'ha plantejat que el pla de Santa Bàrbara (Montblanc) podria tenir un paper hegemònic en la zona (Otiña 2007, 39), però no sembla haver assolit dimensions tan considerables com els dos grans centres esmentats abans. La possible situació de frontera entre dues grans ètnies ibèriques com són la cossetana i la ilergeta podria haver condicionat la zona, de manera que no es pogués desenvolupar un gran centre que articulés les dues conques fluvials, mentre que en canvi es devien establir petits assentaments de dimensions considerables (una hectàrea) però sense assolir grans extensions, que podrien controlar les xarxes comercials entre l'interior i la costa (Canela 2009).

3.2. Necròpolis

3.2.1. *El bronze final (segles XII-VIII a. de la n. e.)*

Les necròpolis no les tenim ben documentades en aquesta època i malauradament pràcticament en cap dels períodes posteriors. Possiblement existeixen necròpolis de camps d'urnes en el territori que no han estat localitzades per diferents motius. Només tenim constància d'algun indici de la seva existència, com la documentació del ritual de cremació (ossos calcinats) en el dolmen de Valldossera (Querol) (Otiña 2008), que podria vincular aquest monument megalític a alguna necròpolis propera de camps d'urnes, del bronze final o de l'edat del ferro.

3.2.2. *L'edat del ferro (segle VII a. de la n. e.)*

De tots els períodes històrics treballats, la necròpolis que més informació ha aportat i més ben documentada està és la de Milmanda (Vimbodí), on podem comprovar que se segueixen les pautes d'altres cementiris que s'han localitzat al llarg del nord-est peninsular. Està localitzada en un punt d'ampli domini visual, en què actua com a element de control i referència visual respecte de l'entorn. És a prop del pas del Francolí i en un lloc estratègic respecte a la via de comunicació natural que, seguint el riu, s'endinsa cap a l'interior. El seu ric aixovar és excepcional, i està clarament vinculada amb la zona minera de Vimbodí (Graells 2008), que ben segur va ser un punt clau en el territori que estem estudiant. Malauradament, no coneixem a quin hàbitat correspon. Graells planteja la hipòtesi que estigués ubicada en l'actual emplaçament

del castell de Milmanda. Creiem que aquestes necròpolis devien estar repartides al llarg del territori i que estaven vinculades a petits poblats d'estructura similar a la de l'Era del Castell.

3.2.3. *L'ibèric antic i l'ibèric ple (segles VI-III a. de la n. e.)*

Les necròpolis van tenir una continuïtat respecte del període anterior, o almenys això és el que suggereix la necròpolis de Milmanda, amb l'aparició de materials ceràmics de torn (Graells 2008).

A banda del que sabem per aquesta necròpolis, no en tenim localitzada cap més en tot el territori, i per tant no podem anar més enllà. De fet, en tota la zona del nord-est peninsular les necròpolis de l'ibèric ple són molt escasses, només es coneixen els jaciments del Puig de la Serra (Serra de Daró, Baix Empordà), de Can Rodon i del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar, Maresme), la tomba aïllada de Can Miralles / Can Modolell i el grup de tombes de Can Ros, tots ells a la vall de Cabrera de Mar.

A vegades es localitzen en necròpolis de l'edat del ferro indicis de continuïtat o reutilitzacions posteriors d'aquests espais funeraris. Per exemple, a Santa Madrona (Riba-roja d'Ebre, Ribera d'Ebre) es van documentar materials superficials relacionats amb una possible necròpolis totalment arrasada de final del segle III aC, superposada a una necròpolis de l'edat del ferro. Un altre cas és la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta), on es va recuperar un nombre significatiu d'urnes d'orelletes de torn, datables al segle IV aC (Belarte i Noguera 2007, 65).

Per tant, és possible que existeixin o haguessin existit necròpolis d'aquesta cronologia en el territori estudiat, que serien una derivació de les necròpolis de l'edat del ferro i l'ibèric antic, i que no hagin estat localitzades o bé hagin estat destruïdes per dinàmiques d'erosió natural o per l'activitat antròpica. Hem de tenir en compte que en el paràgraf anterior hem esmentat dos casos (les necròpolis del Coll del Moro i de Santa Madrona) en què els materials corresponents a aquesta cronologia eren superficials, a causa de la destrucció dels estrats superiors d'aquests jaciments per diferents factors.

3.3. Activitats econòmiques

3.3.1. *El bronze final (segles XII-VIII a. de la n. e.)*

En aquest període es documenten diferents punts d'extracció de sílex, un recurs que continua sent bàsic en aquesta època, concentrats sobretot a les muntanyes de Prades i al cap de Salou. Per altra banda, a la plana es documenta la presència de sitges, amb tot el que això comporta quant a explotació de terres de bon rendiment agrícola i l'obtenció d'excedents (la possibilitat de mantenir una població que anirà creixent a

poc a poc però de manera sostinguda i la de tenir excedents agrícoles per poder fer intercanvis). Aquesta és una tendència que segurament va *in crescendo* des del neolític i que es devia consolidar i generalitzar en aquesta època.

3.3.2. *L'edat del ferro (segle VII a. de la n. e.)*

A l'edat del ferro els elements arqueològics de producció econòmica que s'han detectat són les sitges. En algunes ocasions lligades clarament amb punts d'hàbitat, per exemple al poblat de l'Era del Castell, on se'n van documentar un gran nombre (Fontanals, Otiña i Vergès 2006), tant dins dels àmbits com fora. Això ens permetria formular la hipòtesi d'una explotació a fons de l'entorn, sobretot amb cultius de cereal, i la concepció del poblat com un gran graner fortificat. Aquesta acumulació d'excedent agrícola permetria per un cantó mantenir la pròpia població i per l'altra facilitaria l'intercanvi comercial entre les mateixes comunitats del ferro i amb les foranes, és a dir, els comerciants fenicis.

També s'han documentat sitges que no estaven associades a llocs d'hàbitat immediats, situades en zones planes relacionades amb un curs d'aigua, com és el cas de la Boella (la Canonja). Un altre exemple és la sitja localitzada a la Masieta de Queralt, vinculada amb l'Era del Castell (el Catllar) i que és a 350 metres de distància d'aquest. Tot i que l'activitat metal·lúrgica també devia ser econòmicament important, no s'ha documentat cap centre especialitzat.

3.3.3. *L'ibèric antic (segles VI-V a. de la n. e.)*

El registre arqueològic per a aquest període és molt feble. No hem documentat ni un sol jaciment que es pugui incloure dins aquest grup. Malgrat això, creiem que es podria donar una continuïtat a la llarga tradició de la producció cerealística emmagatzemada en sitges, que tenim documentada des del bronze final i que probablement arrenca de períodes anteriors. Ara bé, si en l'edat del ferro sembla que part d'aquesta producció podria anar lligada al comerç amb el món colonial fenici, el marcat descens d'importacions que es produeix en l'ibèric antic, comprovat a partir d'estudis de quantificacions ceràmiques (Sanmartí i Santacana 2005, 122-143), suggereix que potser no es van haver de menester tants elements per conservar el gra i explotar-lo comercialment.

3.3.4. *L'ibèric ple (segles V-III a. de la n. e.)*

Es continuen detectant sitges aïllades, potser associades a llocs d'hàbitat que han desaparegut a causa de l'erosió natural o de l'acció antròpica. És el cas del Degotall (Alcover) i els Mongons (Tarragona). Es consolida la tendència dels períodes anteriors, encarats a produir més en agricultura, principalment cereals, destinats a la comercialització i a alimentar una població que devia augmentar.

3.4. Altres

Era difícil concretar en molts casos dins quin grup s'havien d'incloure alguns dels jaciments estudiats, per la qual cosa un gran nombre van ser inclosos dins aquesta categoria. També n'hi havia, però, que, malgrat ser força coneguts i treballats, també havien de formar part d'aquest apartat per la seva particularitat. Destaquem els dos més significatius, la Cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí) i les Ferradures (Montblanc).

La Cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí) és sense cap mena de dubte un dels jaciments més interessants de la zona estudiada. Uns obrers hi van localitzar un dipòsit de bronzes l'any 1957 a 50 metres de l'entrada, en el sector sud-est d'aquesta, en la sala de la Mamella i dins una escletxa. Salvador Vilaseca l'interpretà en el seu moment com un dipòsit antic propi d'un ferroveller. Posteriorment ha estat interpretat com un dipòsit votiu, cosa que ajudaria entendre per què no hi ha més restes del bronze final en la cova. El dipòsit està format per sis peces: una destrat de vorells, dues agulles de cap discoïdals, una espasa-punyal i dos fragments de fulla de punyal o espasa de difícil filiació (Graells 2008, 34). Podria ser, doncs, la primera ofrena del santuari hipogeu que hi devia haver a la cova durant el bronze final i els períodes posteriors (Graells, Balsera i Sardà 2008; Graells 2008, 34-35). Segons aquesta interpretació, la cavitat podria tenir un caràcter cultural que comportaria que fos un dels indrets més especials del territori. L'activitat sagrada es devia estendre en el temps, i en el període posterior, l'edat del ferro, es documenten en la sala del Llac un seguit d'urnes fetes a mà, amb vores exvasades ben diferenciades del cos, amb perfils bàsicament ovoides. Per altra banda, també es documenten olles o urnes més petites, de formes esferoïdals o carenades, moltes de les quals amb nanses. Tot i que en un primer moment es va pensar en la possibilitat que fos una necròpolis, el fet que les urnes localitzades siguin diferents de les de la necròpolis de Milmanda (Vimbodí) i que no s'hi hagi localitzat ossos calcinats reforça la hipòtesi que la cova no tingué un ús funerari, sinó ritual. El registre arqueològic podria demostrar que aquesta activitat cultural es va perllongar des del bronze final fins a l'època tardorepublicana (Graells, Balsera i Sardà 2008, 53-63).

Les Ferradures (Montblanc) és a 1.000 metres d'altura, a prop del naixement d'alguns torrents que drenen l'aigua de les muntanyes de Prades cap al Francolí. El barranc més proper és el de Tous, situat a 250 metres aproximadament en direcció sud-oest.

Allà es localitzaren un seguit de gravats neolítics i recentment s'hi va fer una troballa molt interessant: un epígraf escrit en lletres ibèriques. Són tres signes que d'esquerra a dreta generen la veu TU-HO-KU, de difícil interpretació. Podria estar relacionat amb algun

tipus de culte. També és complicat precisar-ne la cronologia, emmarcada a grans trets dins l'època ibèrica.

4. Conclusions

Durant el bronze final (segles XII-VIII aC) ens trobem davant d'un poblament dispers pel territori i de caràcter familiar, nuclis de població molt reduïts (agrupacions de poques cabanes) que es van movent de manera cíclica per un mateix territori amb la finalitat d'explotar-lo agrícolament. No s'aprecia una jerarquització del poblament.

Amb l'edat del ferro (segle VII aC) es produeix un canvi molt important en l'hàbitat, que comporta el pas de l'arquitectura perible de la cabana a un tipus de construcció perdurable i que denota una voluntat d'establir-se de manera fixa en el territori, edificat amb sòcols de pedra i alçats de terra uns assentaments que ocupen una superfície més extensa i que estan planificats amb un urbanisme premeditat. Creiem que en aquest moment es produeix un procés de concentració de la població en uns pocs nuclis. Pensem que aquest canvi de concepció de l'hàbitat es deu a diferents factors. Per una banda, podria ser conseqüència de l'intercanvi comercial amb el món fenici, que devia requerir unes noves estratègies d'exploració de l'entorn per obtenir un excedent agrícola més gran i comerciar (tant amb el món fenici com entre les mateixes comunitats indígenes del ferro). Un altre factor clau és l'aparició i consolidació d'una aristocràcia indígena que devia cercar nous mecanismes de domini de la població, concentrant-la en un mateix punt o en uns pocs llocs per tenir-hi més control. Pensem que en aquest període comença a donar-se una incipient jerarquització del poblament, sense l'existència d'un centre que predomini respecte a la resta. És a dir, que existirien dispersos en el territori petits poblats semblants al documentat a l'Era del Castell (el Catllar) que probablement controlaven i explotaven el seu entorn més immediat, i que establien una relació d'igualtat entre ells. És en aquest moment quan es fonamenta la jerarquització definitiva del poblament durant l'època ibèrica, amb indicis de la possible existència d'hàbitats de l'edat del ferro a Tarragona, el Vilar (Valls) i el pla de Santa Bàrbara (Montblanc), que esdevindran posteriorment els centres de referència durant l'època ibèrica.

Durant l'ibèric antic (segles VI-V aC) es devia produir una continuïtat respecte de l'edat del ferro, i ja durant l'ibèric ple (segles V-III aC) ens trobem probablement davant un poblament definitivament jerarquitzat, amb dos grans centres predominants: l'assentament ibèric de Tarragona, que exercia la capitalitat sobre el territori, i un centre de segon ordre al Vilar (Valls). En aquest moment devien aparèixer petits po-

blats (per exemple els Manous, el Catllar) que acabaren de desenvolupar el poblament al llarg del territori, cosa que va permetre una millor explotació d'aquest i va consolidar les xarxes de comunicació. També deu ser en aquest període quan aparegueren petits centres de producció especialitzats, com per exemple granges –possiblement va ser el cas del Rescat de Baix (Salou)–, explotacions metal·líferes i forns de ceràmica –podria ser el cas de Cal Pontarrí (Palet i Prevosti 2003)–. No descartem, malgrat que no ho hem pogut documentar en cap cas, que existeixin també petits punts de guaita o control en indrets estratègics.

Bibliografia

- ADSERIAS, M. *et al.* 1993: «L'assentament pre-romà de Tarragona», *Revista d'Arqueologia de Ponent* 3, 177-227.
- ASENSIO, D. *et al.* 2001: «Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: Noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VII-I a.C.», a: MARTÍN, A.; PLANA, R., *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental. Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona, 253-273.
- ARRAYÁS, I. 2005: *Morfologia històrica del territori de Tàrraco (ss. III-I a.C.)*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- BEA, D. 2008: «El port romà de Tarraco. Aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'U.A. 15 de Tarragona (Tarragonès)», *Citerior. Ports marítims i ports fluvials: La navegació a l'entorn del Nord-oest Mediterrani durant l'antiguitat*, Tarragona, 149-186.
- BELARTE, C.; NOGUERA, J. 2007: *La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona*, Hic et Nunc 2, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- CANELA, J. 2009: *Evolució del poblament i el paisatge en les valls del Francolí el Gaià entre el bronze final i l'ibèric final* (segles XII/VIII aC-II aC), treball final del Màster en Arqueologia Clàssica (URV, UAB, ICAC). [Inèdit]
- DÍAZ, M. 2008: «Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat: les intervencions al solar número 18 del carrer Jaume I de Tarragona», *Tribuna d'arqueologia* 2007, 169-194.
- DILOLI, J.; BEA, D. 2005: «El món ibèric a les comarques meridionals de Catalunya», a: MERCADAL FERNÁNDEZ, O. (coord.), *Món ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, vol. 1, 545-582.
- FABRA, M. E.; VILALTA, E. 2008: «El jaciment i la seva seqüència històrica», a: LÓPEZ VILAR, J.; VERGÈS,

- J. M. (coord.): *Valls i la seva història. Prehistòria i història antiga*, vol. 2, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 176-182.
- FONTANALS, M.; OTIÑA, P.; VERGÈS, J. M. 2006: «El poblado protohistòric de l'Era del Castell (El Catllar, Tarragonès)», a: BELARTE, C.; SANMARTÍ, J. (ed.), *Arqueo Mediterrània* 9, Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Barcelona, 281-288.
- FRANCÉS, J.; PONS, E. 1998: «L'hàbitat del Bronze Final i la Primera Edat del Ferro a la Catalunya litoral i prelitoral», *Cypsela* 12, Girona, 31-46.
- GABRIEL, R. 2001: «Aproximació a la topografia antiga de Tarragona», *Bulletí Arqueològic de Tarragona* 23, 281-345.
- [Geografia EC] 1994: *Gran geografia comarcal de Catalunya*, vol. 5, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 5-8, 240-244.
- GRAELLS, R. 2008: *La necròpolis protohistòrica de Milmanda*, Hic et Nunc 5, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- GRAELLS, R.; BALSERA, R.; SARDÀ, S. 2008: «Rellegint la Cova de la Font Major. Un santuari en cova protohistòric al curs alt del Francolí», *Pyrenae* 39, vol.1, 45-66.
- LÓPEZ CACHERO, J. 2007: «Sociedad y economía durante el bronce final y la primera edad del hierro en el noroeste peninsular: Una aproximación a partir de las evidencias arqueológicas», *Trabajos de Prehistoria* 64, n.1, gener-juny, 99-120.
- LÓPEZ, M.; SERRA, R. 2009: «La recerca arqueològica al Castell de Selmella (2003-2006)», *Quaderns de Vilaniu* 56, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 3-26.
- MAYA, J. L.; PETIT, M. A. 1994: «L'Edat del Bronze a Catalunya. Problemàtica i perspectives de futur», a: *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Cultures i medi de la Prehistòria a l'Edat Mitjana. Homenatge al Professor Jean Guilaine*, Puigcerdà, Osseja, 327-342.
- OTIÑA, P. 2007: «El jaciment protohistòric del Pla de Santa Barbarà (Montblanc)», *Aplec de Treballs* 25, Montblanc, 31-40.
- 2008: «L'edat del bronze a l'Alt Camp», a: VERGÈS, J. M.; LÓPEZ, J., *Valls i la seva història. Prehistòria i història antiga*, vol. II, Valls, 127-137.
- PALET, J. M.; PREVOSTI, M. 2003: «La Cronologia dels jaciments en prospecció: una reflexió a partir dels conjunts de materials conservats en diverses col·leccions», a: GUITART, J. M.; PALET, J. M.; PREVOSTI, M., *Territoris antics a la Mediterrània i al Cossetània Oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès. El Vendrell, del 8 al 10 de novembre de 2001*, Generalitat de Catalunya (Departament de Cultura), Barcelona, 189-194.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. 2005: *Els ibers del nord*, Rafel Dalmau, Barcelona.
- VILALTA, E. 2007: *Memòria dels treballs arqueològics a la plaça de l'Estació n. 2 —CEIP Eugeni d'Ors— Valls, Alt Camp, Tarragona*. [Memòria d'excavació inèdita]